

ADABIYOTSHUNOSLIKDA RAQAMLI TAHLILLARDAN TO'G'RI FOYDALANISH USULLARI

Zayniddinova Nilufar

Osiyo Xalqaro universiteti 1-bosqich magistranti

Annontatsiya: *Ushbu maqolada adabiyotshunoslik fanida qo'llanilayotgan raqamli tahlil usullarining nazariy asoslari va ilmiy ahamiyati ochib beriladi. Maqolada raqamli adabiyotshunoslik tushunchasi, uning raqamli gumanitar fanlar tizimidagi o'rni hamda matnlarni kompyuter texnologiyalari yordamida o'rganish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Maqolada korpus lingvistikasi, statistik va kvantitativ tahlil, stilometriya, mavzu modellashtirish hamda tarmoq (network) tahlili kabi asosiy raqamli metodlarning mohiyati ochib beriladi. Shuningdek, raqamli tahlil usullarining an'anaviy adabiy tahlilni to'ldiruvchi xususiyati, ularning afzalliklari va ayrim cheklovlari ilmiy nuqtai nazardan baholanadi.*

Kalit so'zlar: *raqamli adabiyotshunoslik, raqamli tahlil usullari, korpus lingvistikasi, stilometriya, kvantitativ tahlil, mavzu modellashtirish, tarmoq tahlili, digital humanities.*

Adabiyotimizning yorqin vakillaridan biri Abdulla Qahhor aytganidek, "Adabiyot - atomdan kuchli, uni o'tin yorishga sarflamaslik kerak ". Abdulla Qahhoning bu so'zlarida so'zning qudrati yashiringanligining guvohi bo'lamiz. So'zlarning ma'nosi, bo'yoqdorligi insonlarga har xil ta'sir qiladi.

Har bir so'zning va har bir asarning inson ongiga qay darajada ta'sir qilishi, asar orqali qanday xulosalar qabul qilishi, hattoki o'z hayoti uchun ham obrazlar orqali xulosa chiqarishini ko'zda tutgan. Shunday ekan, adabiyotimizni rivojlantirishning yana bir usullaridan biri asarlarni raqamlashtirishimizdir. Har bir roman, qissa, hikoyalarni tahlil qilishimiz ularni o'qish emas balki asarlarni bir biri bilan solishtirish imkonini ham beradi.

"Bugungi kunda esa ilm-fan va ta'limni raqamli texnologiyalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Zamonaviy bilimlarni egallash, tahliliy fikrlash va innovatsion yondashuvlar raqamli muhit orqali shakllanadi"[1]. XXI asrda axborot texnologiyalarining jadal rivoji gumanitar fanlar metodologiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Adabiyotshunoslikda ham an'anaviy filologik tahlil bilan bir qatorda raqamli tahlil usullari shakllanmoqda. Katta hajmdagi adabiy matnlarni tez va samarali o'rganish, yashirin qonuniyatlarni aniqlash ehtiyoji mazkur mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

Raqamli adabiyotshunoslik — adabiy matnlarni kompyuter texnologiyalari, algoritmlar, statistik va matematik modellar yordamida tahlil qilishga asoslangan fanlararo yo'nalishdir. U Digital Humanities (Raqamli gumanitar fanlar) tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Bu yoʻnalishda matn:

- elektron shaklda qayta ishlanadi;
- maxsus dasturlar orqali tahlil qilinadi;
- olingan natijalar filologik talqin bilan boyitiladi.

Milliy madaniyat va adabiy merosni saqlash hamda dunyoga targʻib qilishda raqamli texnologiyalar muhim vosita hisoblanadi. Adabiyotshunoslikda raqamli tahlilning asosiy usullaridan biri Korpus lingvistikasi asosidagi tahlildir. Matn korpusi — muayyan mezonlar asosida tuzilgan elektron matnlar majmuasidir[2]. Korpus tahlili yordamida:

- soʻz va iboralar chastotasi;
- leksik boylik darajasi;
- davriy va janriy xususiyatlar aniqlanadi.

Bu usul adabiy tilning rivojlanish bosqichlarini oʻrganishda muhimdir.

Statistik va kvantitativ tahlil. Statistik tahlil matnning miqdoriy koʻrsatkichlariga asoslanadi:

- soʻzlar soni;
- gaplar uzunligi;
- kalit birliklarning takrorlanishi.

Mazkur usul muallif uslubini obʻektiv baholash imkonini beradi.

Stilometriya. Stilometriya muallifning individual yozuv uslubini aniqlashga qaratilgan. Bu metod:

- mualliflik masalasini hal etishda;
- adabiy soxtaliklarni aniqlashda;
- yozuvchilar uslubini solishtirishda qoʻllaniladi.

Mavzu modellashtirish (Topic Modeling). Mavzu modellashtirish algoritmlari matndagi asosiy gʻoyalar va mavzularni avtomatik aniqlaydi. Ushbu metod orqali:

davr muammolari;
ideologik oʻzgarishlar;
mavzular dinamikasi oʻrganiladi.

Tarmoq (network) tahlili. Tarmoq tahlili badiiy asardagi obrazlar oʻrtasidagi munosabatlarni grafik model asosida tadqiq etadi.

Natijada:

markaziy qahramonlar;
syujetdagi asosiy bogʻlanishlar;
ijtimoiy munosabatlar tizimi aniqlanadi.

Raqamli tahlil usullarining ilmiy ahamiyati. Katta hajmdagi adabiy materialni tahlil qilish imkoniyati; Anʻanaviy tahlilni yangi dalillar bilan boyitish; Tadqiqot natijalarining aniqligi va ishonchliligini oshirish.

Raqamli tahlil usullarining cheklovlari. Shu bilan birga, raqamli tahlil: badiiy-estetik qiymatni toʻliq baholay olmaydi; insoniy interpretatsiyasiz yetarli natija

bermaydi. Shuning uchun raqamli metodlar klassik adabiyotshunoslik bilan uyg'unlikda qo'llanishi lozim.

"Adabiyotshunoslikda raqamli tahlil usullari zamonaviy ilmiy tadqiqotning muhim yo'nalishi bo'lib, ular adabiy asarlarni yangi rakursda o'rganish imkonini beradi. Bu metodlar fanlararo yondashuvni kuchaytirib, adabiyotshunoslikning metodologik bazasini boyitadi"[3].

O'zbek adabiyotshunosligida raqamli adabiyot mustaqil yo'nalish sifatida endigina shakllanmoqda. Biroq H. Boltaboyev, D. Quronov, N. Karimov kabi olimlarning nazariy qarashlari, shuningdek, matnshunoslik va manbashunoslikka oid tadqiqotlar raqamli adabiyotshunoslik uchun o'z xissalarini qo'shmoqdalar.

Zamonaviy adabiyotshunoslik fanida raqamli tahlil usullarining joriy etilishi ilmiy tadqiqotlarning ko'lamini va samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda. Mazkur maqolada ko'rib chiqilgan raqamli metodlar — korpus lingvistikasi, statistik va kvantitativ tahlil, stilometriya, mavzu modellashtirish hamda tarmoq tahlili adabiy matnlarni yangi ilmiy rakursda o'rganish imkonini beradi[4].

Ushbu usullar yordamida katta hajmdagi matnlar tezkor tahlil qilinib, an'anaviy adabiy tadqiqotlarda ko'zga tashlanmaydigan qonuniyatlar aniqlanadi. Shu bilan birga, raqamli tahlil usullari badiiy-estetik mazmunni to'liq ochib berishda mustaqil metod sifatida yetarli emasligi, balki klassik adabiyotshunoslik yondashuvlari bilan uyg'un holda qo'llangandagina yuqori ilmiy natija berishi aniqlanadi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, adabiyotshunoslikda raqamli tahlil usullarining rivoji fanlararo integratsiyani kuchaytirib, sohaning metodologik bazasini boyitadi hamda kelgusidagi ilmiy izlanishlar uchun keng istiqbollar yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Boltaboyev H. Badiiy tafakkur va zamonaviy tahlil metodlari. – Toshkent: Fan, 2016.
2. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2019.
3. Quronov D. Matn va talqin. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2017.
4. Karimov N. Jadid adabiyoti va matn muammolari. – Toshkent: Fan, 2015.
5. Norqobilov Q. Matnshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan, 2014.
6. Moretti F. Distant Reading. — London: Verso, 2013.
7. Jockers M. L. Macroanalysis: Digital Methods and Literary History. — Urbana: University of Illinois Press, 2013.
8. Blei D. M. Topic Modeling and Digital Humanities // Journal of Digital Humanities. — 2012.